

בשר שנתעלם מן העין במציאות צבאית

הרב יאיר בן זקן, רס"ן

רב מערך המ"מ

א. מהו בשר שנתעלם מן העין

בדין בשר שנתעלם מן העין נחלקו האמוראים בגמרא בחולין (צה, א). דעת רב לאוסרו, ודעת לוי להתירו. וברש"י שם ביאר מהו בשר שנתעלם מן העין "שהיה שעה אחת שלא ראהו, ואפילו היה מונח על שולחנו". ובטעם האיסור כתב רש"י שם: "שמא נתחלף בנבילה". ואילו ברמב"ם כתב (מאכלות אסורות פרק ח, הלכה יג), כי החשש שמא עורבים או שרצים נטלו את הבשר והחליפוהו בנבלה.

נחלקו הראשונים כמי הלכה. רש"י ור"ת פסקו, כי בשנ"מ חומרא יתרה היא והלכה כלוי שמתיר. לעומתם, רמב"ן, רשב"א, רי"ף ורמב"ם, פסקו כרב לאסור.

והנה בגמרא בחולין הקשו על רב מהגמרא בפסחים (ט, ב), שם מובא היסוד של "כל דפריש - מרובא פריש", שלפיו יש לומר, שאם נמצא הבשר במקום שרוב הבשר כשר, יש ללכת ע"פ הרוב ולהתירו. ואם כן מדוע בבשר שנתעלם מן העין לא אומרים כלל זה? ותירצו בגמרא: "בנמצא ביד עכו"ם". ופירש רש"י, שכשהבשר נמצא בחזקת המשתמר, אזי הולכים אחר הרוב, אבל בשר המונח על שולחנו (ללא שמירה) - יש לחוש שמא עורבים הביאו.

בשו"ע נפסק (יורה דעה סג, א):

בשר הנמצא מושלך בשוק, הלך אחר הרוב, דכל דפריש מרובא פריש. אם היו רוב המוכרים עו"ג, אסור. ואם היו רוב המוכרים ישראל, מותר. וכן בשר הנמצא ביד עו"ג ולא נודע ממי לקח, אם היו מוכרי הבשר ישראל, מותר. זה דין תורה; וכבר אסרו חכמים כל הבשר הנמצא, בין בשוק בין ביד עו"ג, אעפ"י שכל המוכרים וכל השוחטים ישראל. ולא עוד, אלא הלוקח בשר והניחו בביתו ונעלם מן העין, אסור....

ע"פ הלכה זו יש לדון במציאות במטבח, ובמטבח צבאי בפרט, בו מבשלים בשר, האם יש לחשוש מצד בשר שנתעלם מן העין במציאות שבה אין השגחה צמודה על הבשר?

השו"ע שם ממשיך:

... אלא אם כן היה לו בו סימן או שהיה לו בו טביעות עין והוא מכירו ודאי שהוא זה, או שהיה צרור וחתום.

כעיקרון חשש בשנ"מ שייך בכל בשר שנתעלם. יחד עם זאת פסק השו"ע כי יש צדדים להתיר בשר שכזה, כגון סימן היכר (שזהו סימן קלוש שבאבידה לא סומכין עליו) טביעות עין⁹⁷ וכן כאשר הבשר מונח באופן שאין אפשרות לבע"ח להחליפו, כגון שהיה צרור וחתום או היה תלוי במסמר וכדו'.

97 וברמב"ן (חולין צה, א) כתב, כי כל אדם נאמן בטביעת עין ואפילו טביעות עין של עם הארץ, מאחר ובטביעת עין זו אין חימוד ממון, בניגוד לטביעת עין במציאה.

ב. דין בשר שהיה במשמרת של נוכרי

נחלקו התלמוד הבבלי והירושלמי בדין בשר הנמצא ביד גוי באופן שמשמרת בידיו כך שאין חשש שבע"ח החליפהו.

בתלמוד הבבלי רב (האוסר בשני"מ) מודה שבשר הנמצא בידי גוי בעיר שבה מקפידים שכאשר יש טריפה מכריזין עליה, ובאותו יום לא הכריזו - שהבשר כשר, ואין לחשוש ולומר שהגוי שחט נבילה והחליפה תחת הבשר הכשר. לעומת זאת, **בתלמוד הירושלמי** (שקלים ז, ב) רב אוסר בשני"מ גם במציאת בה הבשר היה משומר בידי גוי. **השו"ע** (יו"ד קיח, ל), פוסק לחומרא, שיש לחשוש לבנש"מ אפילו במציאות בה הבשר נשתמר בידי הגוי.

לאור פסק זה יש לדון ולשאול האם במציאות הצבאית בה ייתכנו מצבים שונים לרבות העברת מזון ע"י בע"ת שונים בהם אינם יהודים, יש מקום לחששות?

ג. טעמים להתיר

(א) חותם

פסק השו"ע (יו"ד קיח, א) :

יין ובשר וחתיכת דג שאין בו סימן שהפקיד או שלח ביד עובד כוכבים, צריך שני חותמות. אבל יין מבושל ושכר, או יין שעירבו בו דברים אחרים, כגון דבש, וכן החומץ וחלב ומורייס ופת וגבינה וכל שאיסורו מדברי סופרים שהפקידו ביד עובד כוכבים, מותר בחותם אחד.

ובש"ך שם (סי"ק ח) ביאר טעמו :

... דעת המחבר דהכל תלוי במה שהוא אסור מן התורה או מדרבנן ...

דהיינו : במזון בו החשש להחלפת המזון הוא חשש של איסור תורה, כגון חשש להחלפת בשר כשר בבשר נבילה או טרפה - יש לשלוח את הבשר עם שני חותמות. במזון בו החשש להחלפת המזון הוא חשש של איסור דרבנן - די בחותם אחד.

עוד כתב שם השו"ע, שכאשר שולח הבשר מודיע לחברו את צורת החותם, גם במקום בו צריך חותם בתוך חותם, די בחותם אחד. וברמ"א הביא דעה, שבכל אופן בגוי מספיק חותם אחד, והכריע: "ובדיעבד יש לסמוך על זה".

לגבי צורת החותם : בשו"ע (יו"ד קיח, ג-ד) כותב כי אות אחת נחשבת לחותם אחד, ושתי אותיות הוי שתי חותמות. אמנם במקום בו הגוי יודע לכתוב, אין כתב נחשב לסימן. נראה על פי זה לומר, שכיתוב יכול להועיל כחותם דווקא כשנעשה באופן שאי אפשר לפתוח את כיסוי המזון בלא שיפגום בחותם, כגון ע"י שיכתוב או יטביע החותם על הבשר או על מקום פתיחת מקום אריזתו.

בילקוט יוסף פוסק, כי אם מטביע חותם אחד בכמה מקומות בבשר, יש אומרים שנחשב כשתי חותמות, אע"פ שזוהי אותה צורה, וכן עיקר.

על פי זה יש לדון האם חותמת גומי של נגד כשרות מועילה כחותם. ונלע"ד שכן, שהרי על פי רוב אין חשש שיזייפו חתימה כזו, מדין פחד וחשש להשלכות משפטיות על זיוף חותמת גומי. ויש לדון בדבר ונדון בזה בהמשך.

(ב) הנאה בהחלפת הכשר

בשו"ת חכם צבי (יו"ד לט) דן בשאלת שוחט ששחט בהמה בבית הגוי, וסימנה השוחט בצד אחד, וכשיצא הגוי לקח הבהמה וחילקה לשניים. מטביעת עינו של השוחט נראה כי החתיכה תואמת לבהמה ששחט. השוחט שאל האם יש להחמיר בחתיכה זו. ושם בתשובתו כותב ומתדד יסוד חשוב:

כאשר יתכן שיש לגוי רווח או הנאה מהחלפת המזון, כגון שנשלח להעביר פת דרך מקום שבו לא מצוי מזון, שאז יש חשש שמא ירעב ויאכל המזון הכשר, ואח"כ יתן לו משל עצמו מזון שאינו כשר, יש מקום לחשוש, אולם אם אין לגוי רווח או עניין בכך, אין מקום לחשש זה.

כיוצא בזה בשו"ת רב פעלים (יו"ד, ג, ז) דן לגבי ישראל שהטמין את קדרתו לכבוד שבת בחצר בה יש שפחה גויה - האם יש לחשוש להעלמת עין ולאסור? ושם השיב, כי אם היהודי רואה את הקדרה, יש "מירתת" ואין לחוש (היתר זה יוסבר בהמשך). עוד כתב, שראשית יש לבדוק האם לגוי יש הנאה מהחליפין, שאם אין הנאה, אין לחשוש בכלל.

וכן פסק השו"ע (יו"ד קיח, ז):

ואם אינו נהנה בחליפין, מותר בכל ענין, דלא חיישינן שמא החליף להכשילו, כיון שאין לו הנאה בדבר.

(ג) רוב הבשר בארץ כשר

כתב הרמ"א (יו"ד סג, ב):

ואפילו אם היה ביד נכרים, במקום שכל המוכרים הם ישראלים המוכרים בשר - כשר.

הש"ך שם מדגיש, שמדובר שידוע שמוכרים רק בשר כשר. עוד ציין, שלא דווקא כל המוכרים הם ישראלים, אלא מספיק רוב, דרובו ככולו.

מדברי הרמ"א ניתן להבין שכאשר יש רוב מוכרים יהודים, בכל מקרה אין לחשוש לבשני"מ. אמנם למעשה, הש"ך שם (ק"ה ס"ק א, ה) מחמיר בבשר שידוע שהיה ביד נכרי. שכן סתם בשר שנמצא בשוק איננו יודעים מה היה בעברו, ולכן חל עליו הכלל של כל דפריש מרובא פריש, ואם רוב המוכרים יהודיים הבשר כשר. מה שאין כן בשר שהיה בפועל בידי גוי, שיש לחוש שמא החליפו, וחשש זה שייך גם במקום בו יש רוב טבחים יהודיים.

(ד) האם חשש להחלפת מזון הוא חשש רחוק או ממשי?

יש לשאול שאלה עקרונית: הרי הדין של בשני"מ הינו דין מדברי סופרים, וידוע לנו הכלל כי **ספק דרבנן לקולא**. אם כן, כאשר אנו מסתפקים שמא הבשר הכשר הוחלף בידי הגוי לבשר טמא, מדוע איננו הולכים ע"פ הכלל ספק דרבנן לקולא?

הפרי מגדים (או"ח לב, אשל אברהם, ס"ק יג) מתייחס לעניין זה וכותב, כי בבית הגוי, מאחר ובנוסף לחשש הרגיל של החלפת בשר מתווסף החשש שהגוי יחליף את הבשר להנאתו, אין אומרים שזהו ספק דרבנן שנדון בו לקולא, כי מאחר ויש אינטרס בהחלפת הבשר וקלות לביצוע, אנו מסתכלים על מציאות זו כודאי, ועל כן מחמירים בה, אא"כ היה בו חותם.

נידון נוסף רווח בהחלפת מזון מובא בשו"ת הרדב"ז (חלק ד, סימן רצט). שם נשאל על ידי יהודי שהפקיד חבית עראק בידי גוי, והגוי קרא ליהודי לבוא ולקחת את החבית מהר לפני שתגמר, כי הגוי וחבריו שותים ממנה. היהודי שאל האם יש לחוש שמא הכניסו לחבית יין נסך או דבר איסור אחר.

הרדב"ז ענה לו שם, כי כל עוד יש לגוי הנאה בהחלפה, אין לחלק בין סוגי הגויים (עשיר או עני וכדומה), וכולם חשודים בדבר. בפרט אם יין הנסך זול יותר מהעראק, יש לחשוש שמא הגוי עירב יין אסור בחבית. אבל אם אין שום רווח לגוי (כגון שהגוי יכול לקחת לעצמו מהמשקה), אין לחוש שהגוי עירב משקה אסור, "דלא חיישינן שמא החליף, כיוון שאין לו בזה תועלת או הפסד.

(ה) האם יש לחשוש כאשר הגוי עובר בדרך רבים?

נפסק בשו"ע (יו"ד קיח, ז):

אם שלח על ידי עובד כוכבים, בלא חותם, אם אותו מקום מעבר לרבים, מותר, שהוא ירא שמא יראנו אחד מהעוברים ויתפוס עליו כגנב. ומיהו לכתחילה לא ישלח על ידי עובד כוכבים בלא חותם.

ובש"ך (שם, ס"ק כז) כתב, כי במקום שיש רבים, יכול לשלוח אף בידי גוי שאינו מכיר, וכ"ש בידי שפחתו או עבדו (דלא כאו"ה שהתיר דווקא בשפחתו או עבדו).

ובט"ז שם כתב, שאפילו אם אין יהודים רבים, אלא שהגוי מפחד שחבריו הגויים יאמרו לישראל שהחליף את הבשר, אין לחשוש וניתן לשלוח עם גוי כזה.

מאידך בשו"ת דעת כהן (סימן סג) כותב להחמיר במקום מעבר רבים, במיוחד כאשר ההחלפה לא מצריכה טורח רב. כמו כן מחדד הרב, כי עיירות המעורבות בתושבי יהודים וגויים, לכתחילה אינן נחשבות כמעבר רבים שניתן להקל בו, ועל כן ראוי שישלחו את המזון עם חותם.

עוד בעניין חשש ההחלפה מובא באגרות משה (יו"ד, חלק א, סימן נו), אשר נשאל האם נכון להיות מוכר בחנות בשר של גוי, כאשר הבשר נמצא תחת פיקוח מהשחיטה ועד המליחה, ומאוחסן במעטפות סגורות וחתומות. הרב פינשטיין הביא תחילה את דעת ר' אהרן וואלקין זצ"ל מספרו זקן אהרן, שסובר "דהיכא דהדבר של עכו"ם, לא מהני סימן החותמות, כ"א שומר, אף בבשר ואף במורייס". והרב פינשטיין הרחיב להוכיח כי במקום שבו יש חותם אין לחוש כלל, ומותר למכור בשר שכזה אף בחנות שמוכרים בה בשר שאינו כשר, וסובר שמאחר שכלל הבשר בחנותו, גם הבשר האיננו כשר וגם הבשר הכשר, אין לחשוש להחלפת הבשר, כי הכל שלו. ורק בשולח או במפקיד יש לחשוש להחלפה, אך במוכר אין לחשוש. עוד כתב, כי אם החותם מורכב וקשה לזייפו, גם חותם אחד יכול להועיל, שהרי עיננו רואות את החותם נמצא או לא. ומסיים שנכון לעשות דבר שכזה, וכי יהיה תועלת רבה לרבים.

(ו) מרתת ואומן לא מרע אומנותיה

במשנה במסכת עבודה זרה (לה, א) כתובים איסורים השייכים למאכלי גויים, אחד מהם הוא "חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו". הגמרא מסבירה שהחשש איננו שהגוי יחליף את החלב בחלב טמא, שהרי צבעו שונה משל הטהור, אלא החשש הוא שמא עירב חלב טמא בטהור באופן שלא ניתן לזהות זאת.

במשנה עבודה זרה (לט, ב): מובא:

ואלו מותרים באכילה - חלב שחלבו עכו"ם וישראל רואהו.

ושם בגמרא מבואר, שהיות והחשש הוא שמא יערב חלב טמא בטהור, כאשר ישראל משגיח על החליבה – יורד החשש ולכן החלב מותר.

בגמרא מבואר שהדבר מותר אף כאשר היהודי אינו רואה את החליבה ממש, אלא "כי קאי חזי ליה וכי יתיב לא חזי ליה, כיון דכי קאי חזי ליה - אירתותי מירתת ולא מיערב ביה". לפי דברים אלו אין חובה שתהיה השגחה תמידית על החליבה, אלא די בהשגחה שתגרום לגוי לפחד לערב חלב טמא מחשש שייתפס.

ע"פ עיקרון זה פסק הרמ"א (יו"ד קטו, א) כדברי רבינו תם, שהתיר לשפחה לחלוב בבית ישראל או בדירו, אף שבעל הבית אינו נוכח בשעת החליבה, משום שעצם היותה בבית הישראל גורם לה לחשש ויראה. ובכן רואים שבכל אופן שבו הגוי ירא לערב חלב טמא - החלב מותר.

מעין זה כתב בשו"ת רב פעלים (יו"ד חלק ג, סימן ט) בעניין קדרה של יהודי שהונחה בחצר גוי:

אמנם אם קדרת התבשיל עומדת בחצר ומטתו של ישראל עומדת כנגדה, שבהיותו יושב על מטתו רואה הקדרה לפניו, יש להקל בזה, אף על פי שהישראל הוא ישן בלילה בודאי, יען שהגוי מרתת וחושב אולי הישראל עתה קץ מן השינה בעודו על המטה והוא רואה אותה.

וכן פסק השו"ע (יו"ד קיח, י):

המניח עובד כוכבים בביתו... אם הוא יוצא ונכנס, או אפילו שהה זמן רב ולא הודיעו שדעתו לשהות, מותר; ולא חיישינן שמא החליף, אפילו אם הוא נהנה בחליפין, והוא שלא סגר הבית עליו, לפי שהוא מתיירא בכל שעה לאמר: עתה יבוא ויראני.

ועיין גם בשו"ת הרב"ז (או"ח, סימן כב, אות טו) שעוסק בעניין מרתת בכדי להקל בחשש חילוף וזיוף, וכ"ש באיסור בשני"מ שהינו איסור מדברי סופרים.

ד. סיכום – הפרקטיקה כיום

בשו"ת הרב"ז (סימן קיח) נשאל על הובלה של טלאיים שנשחטו כדין ע"י גוי להפשטת העורות, ושם שואל האם יש לחשוש שיחליף הטלאים הכשרות באינן כשרות.

הרב"ז האריך ופסק להתיר ולא לחשוש מהסיבות אלו: [א] בשני"מ הוא חומרא בעלמא ואינה מן הדין. [ב] שחיטה הוי סימן, וטלאים אלו נשחטו כדין (במיוחד שדרך הגוי לנחור ולא

לשחוט). [ג] בטלה שלם לא חוששים, שאין דרך שרצים ועופות לקחת גדי שלם. [ד] הדרך בן שני הערים הינה דרך כבושה ומעבר רבים, ואין לחוש שמא החליף הגוי רע בטוב מאחר והוא מרתת [ה] כ"ש שתפקיד הערל להוליך כל פעם את הטלאים, כך שחששו גדול [ו] תפקיד הערל להפשיט העורות, ואומן לא מרע אומנותיה. [ז] לא חיישנין שהחליף כמות גדולה של טלאים כשרים בלא כשרים.

על כן נראה לעניות דעתי, שבשאלה שנשאלה לעיל - האם בשר שנשלח ע"י נהג גוי מותר באכילה, **יש להביא בחשבון את הנושאים הבאים:**

- א. ראשית יש לזכור כי איסור בשני"מ הוא איסור מדברי סופרים.
- ב. מצד חותם - בבשר שטרם בושל לרוב יש מדבקה המעידה על כשרותו. כמו כן בדרך כלל הבשרים מגיעים בתוך קרטון סגור, או באריזות ואקום וכדומה. כל אלה דברים הנחשבים כחותם⁹⁸.
במזון מבושל - יש לדון האם כיתוב על חמגשית נחשב חותם. לכן אולי רצוי להוסיף חותמת גומי של המשגיח כשרות, ובכך להקשות על אפשרות להחליף את המזון.
- ג. מצד הנאה בהחלפת הבשר - נראה שלנהג המוביל מזון לחיילים לא תהיה הנאה מהחלפת הבשר, שכן הוא יכול להצטרף אליהם לסעודה. כמו כן נראה לעניות דעתי שכמעט ואין אינטרס או רווח לחייל בהחלפת המזון, ולעומת זה הסיכון להיתפס הוא גדול.
- ד. רוב הבשר בארץ הוא כשר. ראינו שלדעת הרמ"א במציאות כזו אין לחשוש כלל לבשני"מ, כי אף אם יחליפוהו, יחליפוהו בבשר כשר.
- ה. מצד מרתת - החלפת מזון הינה מעשה חמור מאוד הן מבחינת כשרות המזון והן מבחינת ברה"ץ. כל חייל בר דעת יודע כי אם הוא יחבל בנושא זה הוא ייענש בחומרה רבה. ניתן להוסיף לזאת כי מסלולי נסיעת הרכב לרוב ברורים וקצרי טווח (ע"פ הנחיות ברה"ץ עד 40 דקות), כך שהחייל לא יכנס "להרפתקה" של החלפת מזון. עוד ניתן להוסיף כי לרוב חייל לא נוסע לבד, כך שהמירתת קיים לא רק מצד מפקדיו אלא גם מחברו שמא יספר למפקדיו.
- ו. לאור האמור נראה שבמציאות הצבאית אין מקום לחשוש לכך, ויש להתיר מזון המועבר ע"פ הפקודות.